

Zrínyi-Újvár kutatásának története

A Zrínyi-Újvárral foglalkozó magyar és nemzetközi történeti irodalom szinte a kezdetektől két alapvető kérdésre keresi a választ: 1. hol állt, és milyen volt a vár; 2. volt-e, és ha igen, mi volt a jelentősége, szerepe Zrínyi és a kortársak török elleni küzdelmeiben, terveiben? Az elsőt a vár pusztulása, nyomainak a XVIII. század közepére történt teljes elenyészése szülte, amelynek következtében akkorra már a térképek sem jelölték a helyét; a Habsburg Monarchia II. József uralkodása alatt végbement első katonai térképészeti felmérése („Josephinische Aufnahme”) 1784-ben készült vonatkozó szelvényein és szöveges ország-leírásában már nem szerepel.¹ A XIX. század végén az Osztrák–Magyar Monarchiát leíró műben Eötvös Károly Zala megyét ismertette szomorúan volt kénytelen megállapítani, hogy „e hajdan történelmi nevezetességgel bíró várnak ma már nyoma sincs, s még helye is, hol egykor állott, egész biztonsággal csak nehezen állapítható meg”.²

Zrínyi-Újvár a XVII–XX. századi történeti irodalomban

Zrínyi-Újvár szerepének és jelentőségének kérdése már a kortársakat is megosztotta. A várat építő Zrínyi Miklós 1661. július 5-én ekként tájékoztatta az Udvari Haditanács tagjait építésének katonai indokairól: „Katonai tekintetben [...] ez a hely pajzsa vagy bástyája az egész Muraköznek, sőt Szlavónia egész határvidékének innen le a Dráván keresztül, és aki ura ennek a hegynek, ura a Muraköznek és a két folyónak, a Murának és a Drávának [...]. Ha ez a hely, mint remélem, teljesen elkészül, és a császári felség, csak valami kis segítséget ad, biztosíthatom Excellenciátokat, Kanizsa rövidesen szorult helyzetbe kerül, és sokezer keresztény szabadul meg a török zsarnokság igája alól, Stájerország félelem nélkül örülhet a békének és a nyugalomnak, még akkor is, ha Kanizsa a törököké marad.”³ 1662 áprilisában írott végrendeletében hasonlóan értékelte vára szerepét: „Zrínyi-Újvárunkat és erősségünket pusztá helyen, nagy munkával és a magunk verejtékével is, fáradozásokkal és megszámlálhatatlan költséggel alapjaiból építettük fel. Ez a hely olyan fontos, hogy nélküle Muraköz szigetünk biztonságban nem maradhat meg.”⁴ Ezt követően egy év múlva, 1663. április 30-án Giovanni Sagredónak, Velence bécsi követének szóló levelében beszél ismét Zrínyi-Újváráról: „Az én váram, ha nem is olyan, mint Breisach vagy Dunquerque, tudja meg Nagyságod, hogy sem Ivanics, sem Szentkereszt, sem Petrinja vagy bármely más

¹ Jankó 1995. 40.

² Eötvös 1896. 249.

³ Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak, Légrád, 1661. július 5. ZMVL 1997. 118.

⁴ Zrínyi Miklós végrendelete, Csáktornya, 1662. április 6. ZMVL 1997. 188.

hely a határon, Kaproncát kivéve, nincs olyan erős, fekvését és építését tekintve. Hogy nem védi Stájerországot, csupán az én szigetemet, az tudatlan és irigy beszéd [...], mert a sziget megtartásán vagy vesztén áll Stájerország megtartása vagy veszte is, lévén minden más védelem híján közvetlenül határos vele.”⁵

Az idézett sorok hátterében az időközben Zrínyi-Újvárat ért bírálatok állnak. A török elleni védelem ügyeit intéző központi kormány szerv, a bécsi Udvari Haditanács ugyanis 1662 tavaszán megbízta Jakob von Holst hadmérnök ezredest, hogy „ellenőrizze, hogy valóban olyan helyről van-e szó, amilyennek éneklik, tudniillik, hogy képes védekezni egy hadsereg ellen, és lehetne-e még okosan javítani”. A szemlélő állítólag védhetetlennek találta, s azt jelentette, hogy „elhelyezkedése miatt javítani sem lehet”.⁶ Zrínyi nem fogadta el ezt a véleményt, elutasítva a méltánytalan összehasonlítást az olyan jelentős, szabályosan kiépített erődítményekkel, mint például a Sagredónak említett, Franciaország határán álló Breisach vagy Dunquerque, s pontosan kijelölte Zrínyi-Újvár helyét a magyarországi (és horvát-szlavón) várrendszerben Ivanics (ma Ivanić, akkor a Varasdi Főkapitányság egyik kapitányságának bástyákkal megerősített székvéra a Lonja folyócska mellett), a Zágráb megyei Petrinja (amely a stájer rendek finanszírozásának köszönhetően már a XVI. században jelentős erősségnek számított) és Kapronca (ma Koprivnica, a korabeli szlavóniai végvárvonal egyik jelentős vára) között.

Már ebben a nézeteltérésben jelen van a későbbi ellentétes interpretációk csírája, amely Zrínyi-Újvár 1664. június 30-i elestét követően vált éles vitává. Zrínyi vára elfoglalása után Bécsbe sietett, ahol 1664. július 17-én elkeseredett hangú emlékiratot intézett I. Lipót uralkodóhoz, Montecuccolit téve felelőssé Kanizsa ostromának sikertelenségéért és Zrínyi-Újvár elestéért.⁷ A Zrínyi-Újvár ostromával foglalkozó, szerény becslés szerint is a százat közelítő számú nyomtatott újságlap, beszámoló, történeti munka⁸ alapján megállapítható, hogy ezt a véleményt a külföldi közvéleményhez és diplomáciai körökhöz is eljuttatta. A nagyszabású Zrínyi-propaganda ellenében a Habsburg-párti publicisztika 1664-ben átmenetileg alulmaradt.⁹

Az ellentámadás a végig sértett Raimondo Montecuccoli gróf tevőleges közreműködésével indult az 1660-as évek második felében. Ennek egyik legfontosabb, a magyarországi események nemzetközi megítélését napjainkig meghatározó műve I. Lipót császár udvari történetírójának, Gualdo Galeazzo Prioratónak az uralkodó tetteit megörökítő *Historia Di Leopoldo Cesare* című reprezentatív kortörténeti munkája, amelynek kéziratát a szerző

⁵ Zrínyi Miklós Giovanni Sagredónak, Csáktornya, 1663. április 30. ZMVL 1997. 135.

⁶ *Priorato* II. 1672. 106–107.

⁷ Zrínyi Miklós I. Lipótnak, 1664. június 27., Zrínyi-Újvár alatti tábor; Zrínyi Miklós I. Lipótnak, 1664. július 17., Bécs. ZMVL 1997. 159–162., 213–222.

⁸ Az 1664. év eseményeiről a Hubay Ilona-féle röplapkatalógusban 68 nyomtatvány található. Hubay 1948. 135–148. Németh S. Katalin ezek számát jelentősen bővítette a wolffenbütteli Herzog August Könyvtár hungaricakatalógusának elkészítése során. Németh S. 1993. Az anyagot tovább gyarapította G. Etényi 2003. Az 1663–1664. évi háború Zrínyi-párti propagandairódmának elemzésére, szintjeinek és műfajainak elkülönítésére lásd még R. Várkonyi 1975. 65–67.; Bene 1993b. 650–668.

⁹ Bene 1993b. 661.

Montecuccolival lektoráltatta.¹⁰ A korabeli Európa szellemi élvonalába tartozó vicenzai gróf az uralkodó támogatását élvezve dolgozott, a história készülő szövegét felolvasták I. Lipótnak, aki felismerve a birodalmi műben rejlő propagandalehetőséget, pénzzel, beosztott alkalmazottak rendelkezésre bocsátásával, az állami és hivatali archívumok megnyitásával segítette elkészültét, bécsi mérnökökkel részbe metszette „az összes ütközetet, várostromot és mindazon országok térképeit, ahol harcok folytak”.¹¹

1. kép

Cornelis Meysens rézkarca Zrínyi-Újvárról és környékéről

Forrás: Priorato II. 1672. 404–405.

Montecuccoli, mint az kiadott szövegjavításaiból és a saját műveivel való szövegegyezésekből látszik, nagy gondot fordított a *Historia Zrínyiről* és váráról szóló részeinek neki tetsző megfogalmazására.¹² Észrevételeinek egyik fontos eleme volt Zrínyi-Újvár bármilyen jelentőségének elvitatása, egy másik pedig Zrínyi gróf szerepének hangsúlyozása az események szerencsétlen alakulásában. Végző soron a két szál egyetlen pontban, Zrínyi katonai jártasságának megkérdőjelezésében találkozott.¹³ A *Historia di Leopoldo Cesare* 1672-ben megjelent második kötete már Zrínyi-Újvár első említésénél, 1661. évi építése

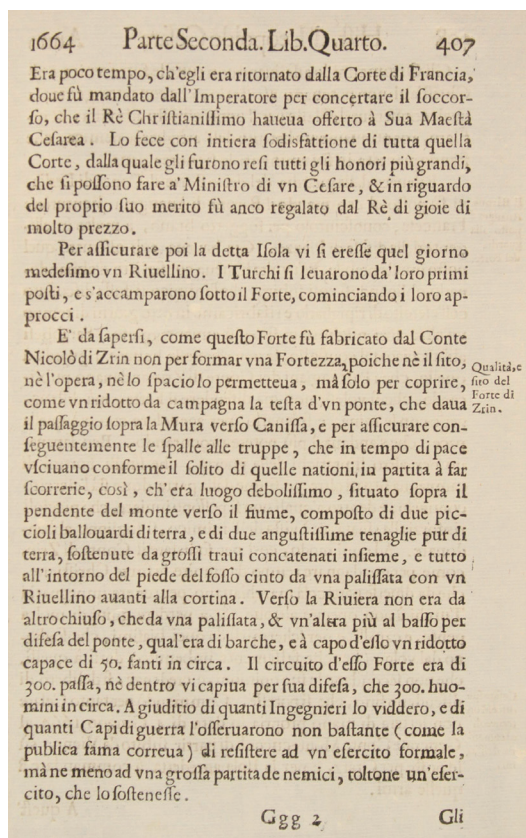
¹⁰ Montecuccoli javításai és kiegészítései: ÖStA KA Nachlasse Mémoires B/492/167. *Annotazioni all'istoria di Transilvania e d'Ungheria del Conte Gualdo Priorato e riflessioni sopra alcuni passaggi dell'istoria Transilvania di Betlino*. Kiadva: Ausgewählte Schriften. III. 1900. 363–381. Priorato és Montecuccoli kapcsolatáról, ez utóbbinak a mű szövegének végső formába öntésében játszott szerepéről lásd *Luraghi* 1988. 257. *Martelli* 1990. 1055–1056.; *Bene* 1993b. 661., valamint *Bene* 1993c. 49–56.

¹¹ *Bene* 1993c. 53.

¹² *Bene* 1993b. 661. Zrínyi-Újvár ostromának elbeszélése például szinte szó szerint megegyezik Montecuccolinak a császárhoz írott összefoglaló jelentésének szövegével: *Relazione della campagna dell'Armata Cesarea nell'Anno MDCLXIV*. ÖStA KA AFA 1664/13/29. (A jelentés fordításában és értelmezésében F. Molnár Mónika volt a segítségünkre, akinek szívességét ezúton is köszönjük). Vö. *Priorato* II. 1672. 410–416.

¹³ Raimondo Montecuccoli tábornok különféle feljegyzéseiben Zrínyiről, mint tapasztalatlan, képzetlen katonáról írt: *Ausgewählte Schriften* III. 343., 377. (utóbbi: *Testa* 2000. 198.) és IV. 120.

kapcsán Montecuccoli véleményét tükrözi: „Ez egy magánember munkája volt, és egy kevésbé gyakorlott mérnök tervezte, így nem volt olyan erős és figyelemre méltó, ahogy a tudatlanok dicsőítették, mivel a hozzáértők véleménye szerint valójában annyit sem ért, mint egy zárt sánc [*ridotto di campagna* – ideiglenes tábori erődítmény].”¹⁴ Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromáról pedig ezt írja: „Azt a kis palánkot nem volt jó órákon át tartani, nem-hogy napokon, heteken keresztül, de a világban már elterjedt a híre, hogy ez lenne egész Európa egyik legfontosabb erődítménye, és tőle függ az egész császári sereg hírneve.”¹⁵

2. kép

Gualdo Priorato Zrínyi-Újvárról írott sorai

Forrás: Priorato II. 1672. 407.

Montecuccoli negatív értékelése Priorato propagandisztikus Lipót-életrajzán, valamint saját, *Della Guerra col Turco in Ungheria* című hadtudományi művének a XVIII. században

¹⁴ Priorato: II. 1672. 407. vö. Raimondo Montecuccoli: Della guerra col Turco in Ungheria. In: Luraghi II. 1988. 428–431.; Rónai Horváth 1891. 305–306. Nagy–Hausner 2011. 717–724.

¹⁵ „In somma si fece ogni cosa per mantenerlo, gia che s’era imbeuuto il Mondo, che quella bicocca, che non era buona per sostentarsi hore, non che giorni, e settimane fusse vna delle piu importanti Fortezze d’Europa, e che da essa dipendesse la reputatione dell’armi Imperiali...” Priorato II. 1672. 411.

többször napvilágot látott, népszerű kiadásain keresztül (amelyben szó szerint megismételte lekicsinylő véleményét Zrínyi haditetteiről és Zrínyi-Újvárról¹⁶) forráskritika nélkül jutott el a XVIII–XIX. századi francia,¹⁷ osztrák és olasz történeti, hadtörténeti munkákba.¹⁸ Franz Wagner – osztrák jezsuita, Montecuccoli fent említett művének latinra fordítója – I. Lipót életrajzában felidézte a császári hadvezér és Priorato véleményét Zrínyi-Újvárról, és hozzájuk hasonló érvekkel kárhoztatta Zrínyi hadvezéri elképzeléseit.¹⁹ Montecuccoli első tudományos életrajzában írója, az olasz Cesare Campori 1876-ban megjelent munkájában szintén átvette ezt az értékelést.²⁰

A XVIII. századi, XIX. század eleji magyarországi országismereti és történeti irodalom nem kérdőjelezte meg Zrínyi-Újvárnak Montecuccoli–Priorato–Wagner által hagyományozott értékelését, inkább csak árnyalta, más, szóbeli és írott forrásokkal egészítette ki. Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című országismereti műve Zala megyét leíró kötetének kézírata valamikor az 1730-as években készült. Zrínyi-Újvárról többek között ez áll benne: „Wagner írja le a vár és felszerelése elrendezését hozzáértően, de kritikával. »Azt a várat Zrínyi – úgymond – a Murára helyezett hídnak őrizőjéül és a horvátoknak menedékkül emeltette a Kanizsa vidékét állandó portyázásaikkal szorongató ellenség ellen erődítményül, egy alkalmatlan fekvésű helyen. Inkább olyan menedékhely formájú – mint mondják –, amilyeneket a táborok védelmére és a városok ostromára szoktak létesíteni. De ezenfelül még több fogyatékosága is van, mivel sem árok nem veszi körül, sem a védekezés céljára nincsenek kiképezve az oldalai. A sánc annyira kiemelkedik a földből, hogy az alját is lehet ágyúval verettetni, ezenkívül annyira szűk a vár, hogy ha csak kicsivel is többen tartózkodnak benne, egymást akadályozzák, s ezért tréfás katonai kifejezéssel juhakolnak keresztelték el. De ami leginkább alkalmatlanná teszi, az, hogy a szomszédos hegyek tetejéről rálátva, az őrség fejenként megszámlálható, s így kitöréseket sem hajthatnak végre. Ami pedig a folyó felőli részét illeti, csak karókkal van elzárva, egyébként a lovasok számára is sima behatolást tesz lehetővé.«”²¹

Zrínyi-Újvár ezt követően majd csak a XVIII. század közepén, a XIX. század elején, a jezsuita történetíró iskola tagjai, Kazy Ferenc, Schmitth Miklós, Palma Ferenc Károly, Pray György és Katona István forrásfeltáró és feldolgozó munkáiban bukkan fel újból, akik elsőként gyűjtötték össze az adatokat Zrínyi tevékenységéről, és adtak hírt a vár és az ahhoz kapcsolódó török elleni küzdelem eseményeiről.²² Katona István például a *Historia critica Regum Hungariae* Budán, 1804-ben kiadott XXXIII. kötetében a vár történetét egyebek között Raimondo Montecuccoli *Commentarii Bellici*, Georg Wagner *Historia Leopoldi Magni*, Bethlen János művei és kézíratos források, egyebek közt Zrínyinek a grazi Haditanácsnak

¹⁶ Montecuccoli a *Della guerrá*-ban még tovább ment, ezt írta a várról: „Amikor valaki bement a várba, meg kellett kérdeznie, tulajdonképpen hol van az erőd: a katonák juhakolnak hívták.” Lásd: Montecuccoli 2019. 214.

¹⁷ Perjés 1999. 309.; Montecuccoli 2017, Montecuccoli 2019. 26–29.

¹⁸ Perjés 1999. 309.

¹⁹ Wagner I. 1719. 142–144. Wagner Montecuccoli-fordítása: Montecuccoli: *Commentarii bellici iuncto Artis bellicae systemate*. Viennae, 1718. Borián 2004. 158–162.

²⁰ Campori 1876. 395.

²¹ Zala megye a XVIII–XIX. században. 1999. 57. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében, a Hist. I. hhh. jelzetten található kéziratból fordította Szőke Béla.

²² A jezsuita történetírók Zrínyi-értékeléséről és forrásfeltáró munkájukról lásd: Borián 2004. A XIX. század eleji osztrák történetírás által az 1663–64-es eseményekről és benne Zrínyi és Montecuccoli tevékenységéről lásd még: Die Feldzüge 1828.

szóló, 1664. június 30-án kelt levele és az uralkodónak szóló emlékirata alapján tárgyalja, utóbbiaknak a szövegét is közli.²³

Ez az olasz, ausztriai és magyarországi forrásokat összehangolni, kiegyenlíteni törekvő interpretáció az 1848–49-es magyarországi forradalom és szabadságharc után a magyar (had)történetírásban döntően megváltozott. E változás első dokumentuma Vasvári Pál – a forradalmi magyar ifjúság egyik vezéralakjának 1848 májusában írt – *Zrínyi Miklós, a költő* című tanulmánya. Ebben bukkan föl először a későbbi nemzeti romantikus magyar történeti irodalom negatív Montecuccoli-képe, és a Zrínyi–Montecuccoli-ellentét. Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromáról írva Vasvári Montecuccolit, akit a bécsi udvar „kegyencének” nevez, kárhóztatja a vár elvesztéséért, „mintha a várat készakarva az ellenség kezére akarná játszani”, kiparancsolván a magyar és a horvát őrséget a várból. „Amit Montecuccoli tesz, nem végrehajtása-e a sötét kabinet titkos parancsának” – teszi fel a kérdést.²⁴

Az igenlő választ immár tényként fogalmazta meg a XIX. század második felének Zrínyivel foglalkozó irodalma, amelynek fő elemei a Zrínyivel szemben a bécsi udvarban táplált „zsibbasztó rosszakarat”, a csatákat kerülő gyáva „olasz harcmodor” és végül a Zrínyi elleni orgyilkos merénylet vádja. Ennek a Zrínyi–Montecuccoli értelmezésnek a legjelentősebb képviselője Rónai Horváth Jenő honvéd százados (utóbb tábornok), a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, aki székfoglaló beszédét 1889-ben *Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei* címmel tartotta.²⁵ Rónai Horváth több tanulmányt szentelt Zrínyi hadvezéri méltatásának is, s az 1664. évi eseményekről írt munkájában részletesen foglalkozott Zrínyi-Újvár környezetével, erődítészeti s általában katonai értékével. Ebben ismerteti Montecuccoli negatív véleményét és rajzát is a várról, amelyről ezt írja: „E kérdésekre a magyarázatot csupán a Montecuccoli és Zrínyi közti gyűlölség adja meg. Minél silányabbnak van Zrínyivár föltüntetve, annál inkább diszcreditálva van Zrínyi a bécsi udvar előtt, mint a ki az országot egy hitványság miatt tette ki a háború veszélyének, s annál nagyobb lesz Montecuccoli dicsősége, hogy a török túlnyomó erejű seregét még e juhakolból is képes volt heteken át föltartóztatni. Lehet, hogy az erőd műszaki tekintetben némi hiányokkal bírt; bizonyára hátrányos volt az uralkodó környezet is, mely a védelmet megnehezítette; bár azt, hogy a híd a körüllevő magaslatokról tűz alá volt vonható, azt – az akkori lövegek hordtávolságát tekintve – alig hihetjük. Mindazonáltal bizonyos, hogy Zrínyivár a Muraköz megvédésében négy év óta kitűnő szolgálatokat tett, azon időponttól kezdve pedig, a mikor a déli hadsereg a Mura mögé vonult, a Mura-vonal megvédelmezésére kitűnő támpontot képezett, s Montecuccoli egyedül e juhakolnak köszönhetette, hogy június közepén a Mura mögött még sereget talált, s e gyarló sáncznak, hogy a birodalmi hadsereg bevárására időt nyert. Zrínyivárnak tehát kétségtelenül nagy katonai értéke volt, és nevezetes dolog, hogy ép az, ki Zrínyivárnak legtöbb hasznát vette, tudniillik Montecuccoli, az becsmérli legjobban.”²⁶

Így konstruálódtak a XIX. században az úgynevezett Zrínyi–Montecuccoli-vita alaptézisei²⁷ – amelyről csak az 1960-as évek elején bizonyította be a kiváló magyar hadtörténész,

²³ Katona XXXIII. 1804. 585–588. Borián 2004. 263–264.

²⁴ Vasvári 1956. 78–79.

²⁵ Rónai Horváth 1889.

²⁶ Rónai Horváth 1891. 307–308.

²⁷ A vitáról lásd: Barker 1972; Perjés 1982; Perjés 1999; Hausner 2010; Nagy–Hausner 2011. 693–708.

Perjés Géza, hogy valójában nem is hadtudományi kérdésben folyt,²⁸ utóbb pedig az is kiderült, hogy éppen a két névadó vette ki belőle legkevésbé a részét.²⁹ A „vita”, amely kezdetben Zrínyi gyakorlati szerepéről, majd később lényegében történelmi jelentőségéről zajlott, tehát nemcsak a kicsivel az események után elhunyt Zrínyi Miklóst, de ellenfelét is túlélte, és évszázadokra meghatározta az utókor interpretációját.³⁰

A vita során Zrínyi-Újvár és annak megítélése szép lassan háttérbe szorult, végül ideiglenesen el is tűnt. „Császári” oldalról ez tekinthető szándékoltnak is, közvetlenül az események után nem volt szerencsés az egyensúly számára kényes témát – és a magyaroknak fájó kudarcot – emlegetni, később pedig feltehetőleg Montecuccoli hatása érvényesül, aki tudatosan igyekezett mind az erődöt, mind annak jelentőségét kicsinyíteni.

Annak ellenére, hogy Alois Veltzé XIX. század végi nagyszabású Montecuccoli-kiadása óta ismert, hogy Priorato művének Zrínyiről szóló részeit magával Montecuccolival lektoráltatta, aki gondosan átnézte és saját szája íze szerint formálta a szöveget,³¹ a korsszakal foglalkozó XX. századi történészek még mindig előszeretettel hivatkoznak Priorato és Montecuccoli munkájára, elmulasztva annak forráskritikáját. Az 1660-as évek közepének és a szentgotthárdi csatának mindmáig leggazdagabb anyagra épülő feldolgozása, az osztrák Georg Wagner monográfiája például többek között éppen Priorato alapján igazolja Montecuccolit, nem véve tudomást a magyar szakirodalom eredményeiről. Így például Zrínyi nála „dühödött, forrófejű katona”.³² Lényegében Montecuccoli véleményét fogadta el – újabb szakmai érvekkel árnyalva – az olasz szakirodalom, elsősorban Fabio Martelli Montecuccoli-monográfiája és a Montecuccoli műveit sajtó alá rendező hadtörténész, Raimondo Luraghi.³³ A Zrínyiről készült magyar munkákat is hasznosítva, kiegyensúlyozottabb álláspontot fogalmazott meg Thomas Barker amerikai történész, aki a külföldi szerzők közül a legalaposabb tanulmányt írta az olasz hadvezérnek a magyarokhoz fűződő viszonyáról és a Zrínyi-Újvárral kapcsolatos eltérő nézetekről.³⁴

Zrínyi-Újvár a földrajzi, országismereti irodalomban – lokalizációs kísérletek

Zrínyi-Újvár helyének azonosítására az 1720-as, 1730-as években Bél Mátyás országismereti művének adatgyűjtése kapcsán tett kísérletet Matolai János. Fennmaradtak Matolai Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című műve Somogy megye leírását tartalmazó kéziratához készített vázlatai, amelyek a Légrádi-szőlőhegy végső, Új-hegynek nevezett magaslatán ábrázolják „Serény-Újvár”, illetve „Új-Zerén” várát.³⁵

²⁸ Perjés 1961–1962.

²⁹ Nagy–Hausner 2011. 724–726.

³⁰ Hausner 2013. 118–128.

³¹ Ausgewaehlte Schriften I. LXXIV–LXXVIII.; vö. Luraghi 1988. 257.; Bene 1993c; Nagy–Hausner 2011. 717–724.

³² Wagner 1964. 114–120., 479., 526–527. Kritikáját R. Várkonyi Ágnes írta meg: R. Várkonyi 1975. 90. Vö. Perjés 1962. 27–40.; Bene 1996. 406.; Perjés 1982.; Perjés 1997. 810–811.

³³ Martelli 1990; Luraghi 1988. 24., 99. és passim. Vö. Bene 1996. 394.

³⁴ Barker 1972. Barker elsősorban Klaniczay Tibor (1964) és Perjés Géza monográfiáját (1965) hasznosította. Vö. Nagy–Hausner 2011. 733.

³⁵ Matolai rajzai: OSZK Kézirattár Fol. Lat. 277. Minuta Clarissimi Mathiae Belii Comitatus Békés, Veszprim, Ugocsa, Simig, Szala Albensem ac Tolnensem concernentia. fol. 120v., 131r.

könyvének Zrínyi-Újvárat ábrázoló rajza bizonyítja.³⁷ A vár léte és helyszíne ezt követően ment feledésbe, amikor fennmaradt romjai már „teljesen elpusztulva csekély emelkedésű halmokat alkotnak”.³⁸

A hajdani erősség neve csak jó néhány évtized elteltével, Fényes Elek magyarországi statisztikájában bukkan fel újra, amely Somogy megye folyóvizeinek, tavainak és mocsarainak leírásakor a Dráva kapcsán megjegyzi, hogy „Légrádnál ütközik a somogyi hegyek csúcsába, hol hajdan a’ Zrínyieknek, Somogy megyei főispányoknak földvára (Zerinvár) állott”.³⁹

Ettől kezdve hosszú ideig csak a fennmaradt leírásokra, rajzokra és metszetekre hagyatkozott a kutatás. Különösen az utóbbiak azonban számos zavart okoztak a vár helyének megállapítása terén; több, ezzel foglalkozó szerző „még azt a kérdést sem tudta eldönteni, hogy a vár a Mura folyó melyik partján helyezkedett el”.⁴⁰ Ezek részletezésétől itt eltekintünk, s figyelmünket inkább az elmúlt évtizedek többnyire bejárással és helyszínvázlat készítésével egybekötött lokalizációs kísérletei felé fordítjuk.

A Zrínyi-Újvár fekvése körüli bizonytalanságot Perjés Géza próbálta meg tisztázni 1965-ös Zrínyi-könyvének *Új-Zrínyivár építése* című fejezetében.⁴¹ Az általa készített, tájolást és méretarányt is adó térkép visszahelyezte a várat a Mura Kanizsa felőli, bal partjára, a Légrádi-szőlőhegy végső nyúlványának lejtőjére. Perjés, aki maga nem járt a terepen, érezte e helyszínrajz kétségességét, mert leszögezte, a vár helyével kapcsolatos kifogások kérdésében igen megnehezíti az állásfoglalást, hogy „a fennmaradt rajzok alapján nem állapítható meg pontosan a vár helye, sem alaprajza. A helyzetet még az is bonyolítja, hogy az eltelt háromszáz év alatt a Mura folyása is megváltozott.”⁴²

³⁷ *Puerkenstein* 1731. Vö. *Széchy* IV. 1900. 177., 182.

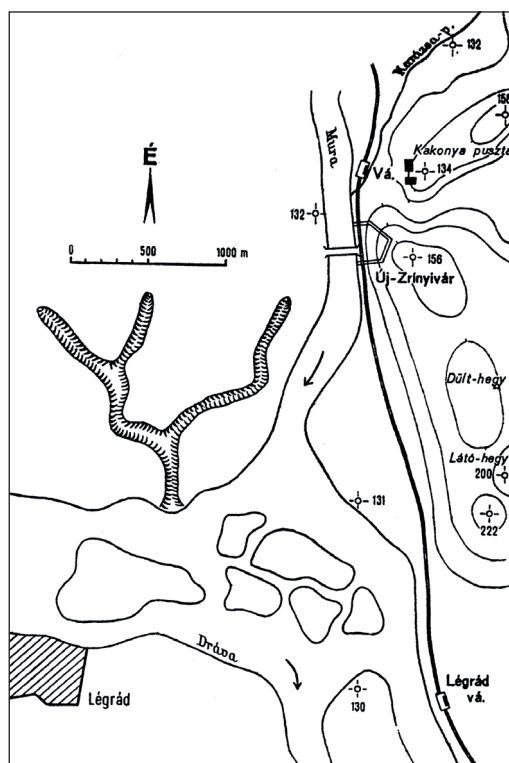
³⁸ Zala megye a XVIII–XIX. században. 1999. 60.

³⁹ *Fényes* 1841. 194.

⁴⁰ *Vándor* 1992. 67.

⁴¹ *Perjés* 1965. 309–314. (*Perjés* 2002. 334–339.)

⁴² *Perjés* 1965. 313. (*Perjés* 2002. 338.)

5. kép

Perjés Géza vázlata Zrínyi-Újvárról

Forrás: Perjés 1965.

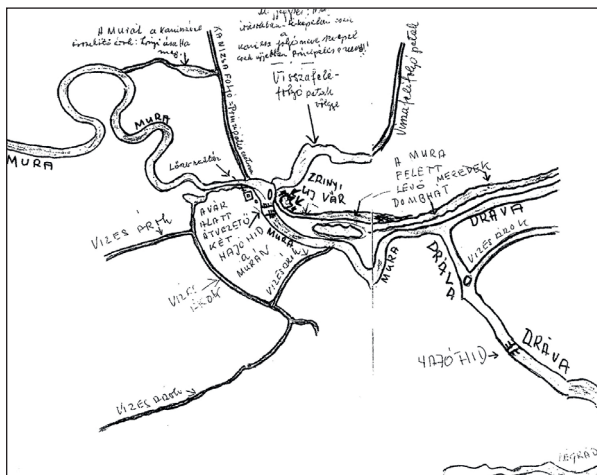
Térképvázzatán a Mura és a Kanizsa-patak eredeti, 1660-as évekbeli medervonalát ábrázolta, de – feltehetően a könnyebb tájékozódást segítő – feltüntetette a XIX. században kiépült vasúti sínpályát és állomásokat, valamint a szőlőhegy egyes kiemelkedéseinek nevét és magassági pontjait is. Nem ismerte, vagy nem tulajdonított jelentőséget a Visszafolyó-pataknak, amiről ma már tudjuk, hogy a legbiztosabb tájékozódási pont, mivel medre az eltelt évszázadok alatt gyakorlatilag nem változott.

Az erősség újramegtalálásának igénye az 1970-es években helyi-regionális szinten merült fel.⁴³ A Somogy és Zala megyei régészek munkáját a vonatkozó forrásokon túl a helyi hagyományok és Hrenkó Pál térképész elemzése is segítette,⁴⁴ amelyet a várról fennmaradt ábrázolásokról végzett. Hrenkó a vár helyét Montecuccoli vázlata és a szemtanú Esterházy Pál hagyatékában fennmaradt korabeli ábrázolás, valamint a terep bejárása alapján, az általa 156 méteres magasságúnak jelölt dombhát legkiemelkedőbb pontjára helyezte. A Hrenkó által adott 1:11 000 méretarányú helyszínvázlat csak napjaink legfontosabb vízrajzi elemeit (Mura, Principális-csatorna, Visszafolyó-patak [ez utóbbi megnevezés nélkül szerepel])

⁴³ Vándor 2012. 84–87.

⁴⁴ Vándor 2012. 85.

és domborzati vonalait tartalmazza, a szerző nem vállalkozott a vár helyének, alakjának berajzolására.⁴⁵ Vándor László már 1972-es egyetemi szakdolgozatában pontosan meghatározta Zrínyi-Újvár helyét a Somogy megyei Órtilos községhez tartozó szőlőhegy platóján,⁴⁶ ám feltárás híján ő sem vállalkozott a vár fekvésének a mai terepen történő azonosítására.

6. kép

Vándor László vázlatrajza Zrínyi-Újvár helyéről

Forrás: Vándor 1992. 67.

A vár helyének azonosítását az 1980-as években Horváth László is elvégezte, s ennek alapján 1988-ban Németh Péter is bejárta a környéket. Terepbejárásának dokumentációjában ez az igen meglepő megállapítás olvasható: „Az északnyugati olaszbástya még elég jó állapotban van.”⁴⁷ Mert bár ő volt az első, aki Zrínyi-Újvárnak a maradványait látni vélte a terepen, megállapítása értékéből sokat levon az, hogy mai ismereteink szerint a vár északnyugaton semmilyen bástyával sem rendelkezett, s a megépült bástyákról sem lehet biztosan kimondani, hogy „olaszbástyák” lettek volna.

A vár maradványainak fölkutatása céljából 2005-ben Magyar Kálmán és Nováki Gyula régész járta be Őrtilos határát. A lövészárkokkal erősen tagolt, nagy szintkülönbségekkel rendelkező területen azonban nem találták határozott nyomát Zrínyi-Újvár védősáncainak: „Az egykori vár szélét a felszíni alakulatok alapján nem sikerült megnyugtató módon meghatározni. Legmagasabb részén sok téglatörmelék található. A vár kiterjedését és alaprajzát csak ásattással lehetne tisztázni. ÉNy-i oldalában, egy nagyobb sík területen, 2003-ban emlékművet emeltek, melyhez lépcsős feljáró vezet.”⁴⁸

⁴⁵ *Hrenkó* 1979. 133.

⁴⁶ *Vándor* 1992. 67.

⁴⁷ Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár Rég. Adattár 107/1988. Vö. *Magyar–Nováki* 2005. 108., 182.

⁴⁸ *Magyar–Nováki* 2005. 108.

Zrínyi-Újvár kutatásának új paradigmája

Mint a fentiekből látható, a Zrínyi-Újvárral kapcsolatban a korábbi kutatás által felvetett két kérdés egyikét sem sikerült megnyugtató módon megválaszolni az eltelt évszázadok során, részben az írott és képi források szűkös volta, részben a helyszíni feltárást sokáig lehetetlenné tevő körülmények,⁴⁹ részben a mindent a Zrínyi–Montecuccoli-vita ellentétében értelmező narratívák uralma miatt. Mivel a Zrínyi-Újvárra vonatkozó írott (levéltári, elbeszélő) és képi források jelentős bővülésére nem lehet számítani,⁵⁰ a továbblépéshez új paradigmára és módszerekre volt szükség. Az elfogult, nemzeti látásmódon túllépni csak a határokon átívelő, interdiszciplináris kutatási programok meghirdetése nyomán, a XX. század végén nyílt lehetőség.

1996-ban a Horvát Történeti Intézet vezetésével, Drago Roksandić irányítása alatt indult el a Triplex Confinium elnevezésű nemzetközi projekt, amelynek keretében a horvát területeket mint a nagy birodalmak határvidékeit vizsgálták. A program egyik kiemelt kutatási témaköre a Dráva mente története a késő középkortól a XX. század közepéig.⁵¹ Horvát részről ez a kutatási projekt inspirálta Novi Zrin történetének feldolgozását.

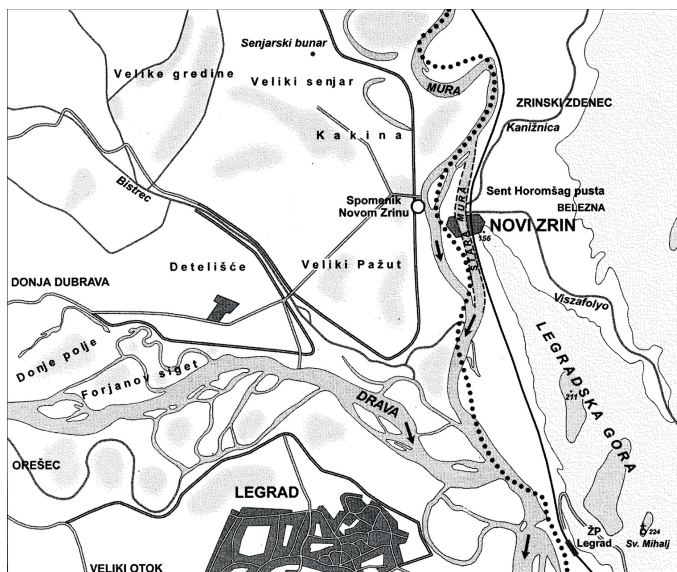
A vár helyszínének megismerése érdekében 2001-ben horvát szakemberek egy csoportja végzett terepbejárást, Dragutin Feletar, a horvát Tudományos Akadémia tagja vezetésével, amelynek eredményeiről a várról készült monográfiában adtak számot. A magyar szakirodalom alapos ismeretéről tanúskodó, historiográfiai és térképészeti kutatásokat is szintetizáló, úttörő kötetben Vándor László topográfiai azonosítása alapján a várat a Somogy megyei Őrtilos községéhez tartozó szőlőhegyre helyezték, s megadták pontos földrajzi helyzetét is, amely szerint az az északi szélesség 46° 19' 30" és a keleti hosszúság 16° 53' 30" koordináták által meghatározott ponton feküdt.⁵² Ezzel a horvát tudományosság elfogadta a magyar kutatások eredményeit, és azt, hogy az egykori erősség a Mura és a határ túloldalán, a mai Magyarország területén feküdt.

⁴⁹ A vár szóba jöhető területe az 1990-es évekig szigorúan őrzött határsávban található, így a terepi munka kezdetben meglehetősen szűk keresztmetszetek közé kényszerült. A várra mint építményre vonatkozó nyomok fellelése egyébként sem volt egyszerű feladat, lévén, hogy falait a helyben kitermelt földből és organikus anyagokból emelték, illetve az ostrom után teljes egészében, a szó legszorosabb értelmében a földdel tették egyenlővé.

⁵⁰ A központi királyi és császári kormánysszervek és a magyarországi családi levéltárak anyagából már nem várható tömeges új információk előkerülése Zrínyi tevékenységéről és Zrínyi-Újvár építéséről. Ezzel kapcsolatban a Grazban lévő Stájer Tartományi Levéltár (Steiermärkisches Landesarchiv) iratállományaiban, elsősorban 1578-ban megalakított Belső-ausztriai Haditanács (Innerösterreichische Hofkriegsrat) tekintélyes, eddig kevésbé kutatott és a nagyobb selejtezésektől megkímélt állagában remélhetünk számottevő újdonságokat. Ezekről legutóbb Kovács József László adott hírt: Kovács 1998. 2012-ben a Steiermärkische Landesarchiv Militaria állagából ötvennégy dokumentum másolata került a Zrínyi-Újvár régészeti és történelmi forrásainak feltárássá alakult kutatócsoport birtokába. Az osztrák levéltáros kollégák által kiválogatott dokumentumok zöme a Belső-ausztriai Titkos Tanács és Haditanács (Innenösterreichische Geheim und Kriegsrat) Zrínyi-Újvárral és a Muraköz megerősítésével kapcsolatos hivatali levelezését tartalmazza. A német nyelvű iratok nyersfordítását Csóka Ferenc végezte el. A Habsburg központi és tartományi hivatalok iratanyagán kívül új forrásokat tartalmazhatnak az oszmán elbeszélő források és a hivatali iratok. Ezek kutatásának máris szép eredményei vannak, amelyek Zrínyi-Újvár szerepének értékelését is befolyásolják. Lásd: Sudár 2012a; Sudár 2012b, valamint Sudár Balázs írását jelen kötetünkben. A várra vonatkozó képi források mind ez idáig legteljesebb számbavétele: Szalai–Szántai 2006. II. 158–161.

⁵¹ Lásd az *Ekonomski i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, 7. (2011) 1., Ekohistorija Drave (A Dráva környezettörténete) című tematikus számának tanulmányait.

⁵² Petrić–Feletar–Feletar 2001. 15., 37.

7. kép

Zrinyi-Újvár helyzetének térképi ábrázolása a horvát monográfiában

Forrás: Petrić–Feletar–Feletar 2001. 37.

A valóságos és virtuális határok átjárhatóvá tételét követően kerülhetett sor a tényleges helyszíni munkálatokra. A régészek kezdeményezte kutatás végül egy szélesebb közösség részvételével és új módszerek alkalmazásával hozott eredményt. Szakály Ferenc felhívására a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, majd Nemzetvédelmi Egyetem (ma Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara), a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, illetve a honvédség több alakulata is csatlakozott a kutatáshoz, illetve a hozzá kötődő kulturális kezdeményezéshez.⁵³ Ezzel egy új kutatási elem is megjelent, a katonai közösség ugyanis a saját irányából közelített, Zrínyi-Újvár a hadtörténeti és hadszíntérkutatás helyszínévé is vált. Utóbbi számára a terepi adottságok előnyösnek bizonyultak, mivel a vár csak három évig létezett, és hozzá mindössze egyetlen komoly fegyveres összecsapás, az 1664. évi ostrom kapcsolódik. Ennek nyomai ráadásul jórészt nem az utólag feldúlt várterületre, hanem azon kívül esnek.⁵⁴ Természetesen a vár pontos helyének lokalizálása a hadszíntér feltáráshoz és az erre vonatkozó források (újra)értelmezéséhez is igen nagy segítség volt, ami nem is maradt viszonzatlan, hiszen az ostrom egyes mozzanatainak azonosítása és rögzítése a terepen szintén segít a vár elhelyezkedésével és formájával kapcsolatos bizonytalanságok tisztázásában is. A kiterjedt, több szempontú kutatás számos új eljárást és technológiát is „csatasorba állított”, ami minden korábbinál szerteágazóbb eredményeket hozott.

⁵³ Papp 2012. 123.

⁵⁴ Négyesi–Padányi 2012. 73.